

YOZUVCHI KONSEPSIYASI VA EVRILISH MOTIVI

Ramazonova Go‘zal Chorievna,
erkin tadqiqotchi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15207221>

Annotatsiya. Ushbu maqolada mifologik qobiqlarda shakllanib, keyinchalik xalq og‘zaki ijodining turli epik katta-kichik janrlari tarkibida tadrijiy taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tgan metamarfozaning, allaqachon, yozma adabiyotda motiv sifatida shakllanib ulgurgan hamda istiqlol davri zamonaviy nasrida etkachi adabiy vosita sifatidagi imkoniyatlari va ijodkor ijtimoiy-falsafiy konsepsiyasini anglatishdagi zarur ahamiyati misollar yordamida tahlil etilgan. Shuningdek, shiddat bilan taraqqiy etib borayotgan zamonaviy dunyo va o‘tmish voqeligini solishtirishda evrilish motivining roman janri imkoniyatlariga to‘la mosligi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: mif, mifologiya, mifologik tafakkur, metamarfoza (evrilish), evrilish motivi, Ilmiy-fantastik roman va b.

Dunyo adabiyotida yetuk ijodkorlarning metamarfozaning badiiy-estetik vazifalaridan, mavjud imkoniyatlaridan ustalik bilan foydalana olgani jahon adabiyot xazinasini durdona asarlar bilan boyitdi. Ijodkor falsafiy konsepsiyasini, jumladan, inson tafakkuridagi evrilishlar, qahramonlarning ruhiyati, ijtimoiy hayotdagi o‘zgarishlar, tabiat va inson o‘rtasidagi ko‘rinmas zanjirni, insonning qudrati va shu bilan birga, ne qadar ojizligi, ilm-fandagi yutuqlar, inson nuqtai nazarida hali ham mavhum va tushunarsiz bo‘lib qolayotgan hodisalarning va boshqa shu kabi qator real tasvirlarni poetik talqin qilishda evrilish motivi muallifga keng yo‘l ochdi.

Jahon adabiyotida yaratilayotgan evrilish motivli asarlar muayyan xalq adabiyotida yuz berayotgan poetik yangilanishlar, xalq hayotidagi ijtimoiy-ma‘naviy evrilishlarning natijasi o‘laroq neomifologizmning bir ko‘rinishi sifatida yuzaga keldi. Mifologik tafakkur qoldiqlari bo‘lmish metamarfozalar bugunga qadar badiiy adabiyot uchun poetik yangilanishlar eshigini birma-bir ochmoqdaki, albatta, o‘zbek milliy adabiyoti vakillari ham bu yangilanish va imkoniyatlardan bebahra qolayotgani yo‘q. Ayniqsa, istiqlol yillarida evrilish motivi asosida yaratilgan nasriy asarlar zamonaviy modern adabiyotning o‘ziga xos yangicha bir ko‘rinishini tashkil etmoqda.

Dunyo adabiyotshunosligida M.Baxtin, V.Propp, S.A.Tokarev, Ye.Meletinskiy, F.Bermejo-Rubio kabi olimlarning tadqiqotlarida evrilish motivining mifologik asoslari, og‘zaki va yozma ijoddagi shakllanish bosichlari, shuningdek, jahon adabiyotiga ta‘siri va badiiy sintez jarayoni masalalariga doir ilmiy kuzatishlar

“O‘ZBEK FILOLOGIYASI: MUAMMO VA YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

mavjud. Ye.M.Meletinskiy yarim asrlik ilmiy faoliyati davrida rus klassik adabiyotidagi arxitiplar, nasrlagi mifologiya, afsona va ertak, arxitip motiv va obrazlarni chuqur o‘rgangan. Aynan metamarfoza muammosini alohida tadqiq etgan.

O‘zbek folklorshunosligi va adabiyotshunosligida B.Sarimsoqov, D.O‘rayeva, M.Jo‘raev, E.Jabbor, N.Cho‘llievalarning maqola, monografiya va dissertatsiyalarida folklordagi ertak, afsona, doston va yozma adabiyotdagi asarlarda mif va yozma adabiyot o‘rtasidagi munosabatlar o‘rganiladi.

Bugunga qadar yaratilgan romanlar orasida zamonaviy o‘zbek adabiyotining ko‘zga ko‘ringan taniqli yozuvchisi Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” asarlari roman sifatida evrilish motivining keng imkoniyatlarini yangicha mavzu va mazmunda o‘zida aks ettirganini ko‘rishimiz mumkin. Metamarfozali motivni o‘z ichiga olgan bu roman mifologik uydirmalarga asoslanganligi hamda muallifning ilmiy-fantastik, ijtimoiy-falsafiy konsepsiyasini in’ikos ettirganligi bois ilmiy-falsafiy intellektual romanlar sirasiga kiradi.

Asar syujeti ikki davr va makonda ro‘y bergan voqealarni parallel hikoya qiladi, shuning barobarida, bu ikki voqelik o‘rtasidagi tutashgan nuqtalarni imkon darajasida qiyoslash, ijodkorning falsafiy konsepsiyasini yangicha uslubda tahlil va talqin qilish imkoniyatini tug‘diradi. Romanda kechgan voqelarning biri Muborak zot – Iso Masih yashab o‘tgan va chormihga tortilgan zamonlardan toki ming yilliklarni o‘z ichiga olgan kelajakka qadar davom etadi. Ikkinchi voqelik esa Yer o‘zining barcha imkoniyatlarini, qulayliklarini insoniyatga taqdim etgan, dunyo takomillashib borayotgan XXI asrda, ilm-fan bilan bog‘liq yutuqlarning avj pallasida ro‘y beradi.

“Bu genomning DNA halqalarida avstraliya kaltakesagining genlari mavjud, favqulodda regeneratsiya qobiliyati ana shu genlar boisdir. Boshqa halqada siz Osiyo cho‘llarida goh-goh paydo bo‘lib turuvchi ulkan toshbaqa genlarini ko‘rasiz, kaltakesak genlari bilan chatishgani bois ular ham o‘zlarini yangilash xususiyatiga ega – yangilanib turadigan DNA halqalari bu odamning barhayotligini ta‘minlovchi asosiy omildir”.

Misr olimi genetika mutaxassisi Georg Mendel tomonidan yaratilgan, na otasi, na onasini biladigan bu jonzotning g‘oyat uzoq umr ko‘rishi kutilmoqda edi. Boshqa barcha chaqaloqlarga xos bo‘lgan xususiyatlarga ega bo‘lgan, murg‘ak zehnida “u kim – bu nima” kabi savollar berish kutilgandan ko‘ra erta sodir bo‘lgan, o‘zining qaydan bino bo‘lgan va kim ekanini yuzlarcha marta so‘ragan, go‘yo insoniyatning uzoq yillik tadrijiy taraqqiyot yo‘lini qisqagina umrida bosib o‘tayotgan bu sun‘iy

“O‘ZBEK FILOLOGIYASI: MUAMMO VA YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

urchitilgan odam balog‘at yoshiga yeta boshlaganida, o‘zining favqulodda mantiq va fikr quvvatiga ega ekanligini namoyon qilgan edi.

“Boqiy darbadar” romanida olimlar “...bunday mukammal jonzotlarni ommaviy ravishda ko‘paytirish yo‘lga qo‘yilaroq, xatarli hududlarda, konlarda, hayot uchun xavfli makonlarda, vulqon tublaridayu suv ostida – xullas, haqiqiy insonlarni qo‘llash ham estetik, ham insoniy qadriyatlar tufayli mumkin bo‘lmagan ishlarda ishlatish ko‘zda tutilgan edi”. Shuningdek, ular o‘z nuqtai nazarlarida ijtimoiy ahamiyat kasb etmasligi uchun ismsiz edilar va raqamlar bilan atalardi.

Inson omili bilan yaratilgan sun‘iy barhayot odam anjuman boshlanishidan bir necha kun avval ozodlikka chiqqani haqida xabar beriladi. “Xameleon genlari unga tana tuzilishini va ko‘rinishini o‘zgartira olish xususiyatini ato etgan – fazoviy qurilmalarning kuchli kameralari uni sahrodan izlab topa olmadi, infraqizil “ko‘zlar” ham ko‘ra olmadi. Shu bois uni hozir Gobi hududida deb faqat taxmin qila olishimiz mumkin, xolos. Tajriba xonasiga kirganlar qalin va mustahkam zirhli oynaning ham, to‘qson santimetr qalinlikdagi beton devorning ham bus-butun ekanini ko‘rdilar. Ular shisha idish ichida sun‘iy odam qoldirgan elektron xatni topdilar...”.

U qoldirgan yelektron xatda esa o‘zining yaratilishi haqida muttasil fikr yuritgan, butun tevarakning mukammal bir nizom va tartib asosida harakatlanishini kuzatib, o‘zining esa o‘ta darajada mukammal va mutafikir ekanligini anglab yetgan bu yaratiq Yer yuzi va Koinotda o‘z ahamiyatimni anglab olishga qiynalganinpi yozar ekan, biror narsa yoki fikrlovchi insonning o‘z-o‘zidan paydo bo‘lib qolishi ehtimoldan uzoqligini, muqarrar Yaratguvchi zot borligini tahmin qiladi. Shuningdek, atrof-javonibdagi tiriklik bilan taqqoslab ko‘rgan bu mavjudot o‘zining mavjudligidan bir maqsad topmaydi, hatto tabiatdagi barcha tirik organizmga xos bo‘lgan, ammo ungagina yot bo‘lgan hosila berishlik silsilasida ham o‘zini noqis sanaydi. Butun bu borliqlarni yaratgan kimdir nima uchun uni yaratganiga javob izlagan bu yaratiq o‘z maktubini shunday yakunlaydi:

“O‘zimdagi mukammal qobiliyatlar, g‘ayrioddiy xususiyatlarning barcha-barchasini mushohada etgan holda, ularning menga bejiz berilmaganini anglasam-da, yaratish va yaratilish kabi ulkan jarayon ichida nimalar qilishim kerakligini anglay olmayapman!

Shu bois, bu makonni avvalo Uni izlab topish va butun olam yaratilishining sabablarini O‘zidan so‘rash uchun tark etmoqdaman.

“O‘ZBEK FILOLOGIYASI: MUAMMO VA YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Bu makonda bo‘lishim Uning meni yaratishdan ko‘zlagan irodasiga mos kelgani taqdirda, albatta qaytaman. Mos kelmagani taqdirda esa, mos keladigan makon va zamon izlayman...”.

Bu dunyoni yaratgan hamda uni yaratilishini istagan Yagona Zotni shuningdek, o‘zi mos keladigan makon va amonni izlab topish uchun yo‘lga chiqan bu ismsiz mavjudot Gobi sahrosida Yaratganga sajda va ibodat qilgan holda qumga singib ketadi. Romanning aynan inson o‘laroq yaratilgan bu mavjudotning qumga evrilishi bilan yakun topishi, aslida odamiyatga xos intixodir. Chunki loydan bino bo‘lgan odamzot ham alal-oqibat yana tuproqqa evriladi. Olamlar va odamiyat ustidan hukmronlikni qo‘lga kiritmoqchi bo‘lgan olimlarning kashfiyotlari aks natija bergani holda, o‘zini yaratilishiga sabab bo‘lgan gunohkorlarni emas, o‘zini yaratilishi istagan zotgagina ibodat qilib, unga qaytdi. Bu roman misolida metamarfoza hodisasi, tiriklikning asl, o‘zgarimas qonuniyatlaridan biri ekanligi yanayam teranroq namoyon bo‘ladi.

Xulosa. Roman metamarfoza jarayonini, sabab va oqibatlarini batafsil, detalma-detall yoritishda keng imkoniyatlar hamda hajm va ko‘lam jihatdan muallifga yetarlicha qulayliklar bera oladigan katta epik janrdir. Bunda ijodkor o‘z falsafiy konsepsiyasini zamon va makon nuqati nazaridan ham, obrazlar ko‘lamdorligi jihatidan ham maromiga yetkazib poetik talqin qila oladi. Ayniqsa, metamarfoza bilan bog‘liq hodisalarning ikir-chikir mayda tafsilotlariga qadar bosqichma-bosqich yoritishda, buning zamirida evrilishni boshdan kechirayotgan qahramonlarning ruhiyatidagi o‘zgarishlarni, ichki olamidagi talato‘plarni yana-da, tabiiy, yanada jonliroq tasvirlashda bu epik janrning imkoniyatlari chegara bilmasligini yuqorida tahlilga tortilgan romanlar misolida ko‘rib o‘tdik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baxtin M. Romanda zamon va xronotop shakllari. – Toshkent: “Akademnashr” 2015. 288 b.
2. Meletinskiy Ye.M. Poetika mifa. M.: «Vostochnaya literatura» RAN, 2000. 407 s.
3. Sarimsokov B. Epik janrlar diffuziyasi // Uzbek folklorining epik janrlari. -- Toshkent: Fan, 1981. B.97-148.
4. Isajon Sulton. Boqiy darbadar. Roman. “Sharq yulduzi” jurnali 2010-yil, 6-son.